

Archiwum Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie (1919-1939/1942). Historia, stan i perspektywy badawcze

Powstanie Archiwum

W myśl postanowień *Statutu tymczasowego* [...], nadanego Uniwersytetowi Stefana Batorego (USB) przez Józefa Piłsudskiego jesienią 1919 r., zdecydowano o utworzeniu w Wilnie uczelni z sześcioma wydziałami, tj. teologicznym, humanistycznym, prawa i nauk społecznych, lekarskim, matematyczno-przyrodniczym i sztuk pięknych, oraz dwoma samodzielnymi instytutami naukowymi: biblioteką i archiwum. Dwa artykuły statutu regulowały tę kwestię: art. 43 informował, że „Zakłady naukowe związane z Uniwersytetem są, albo ogólne uniwersyteckie, jak Biblioteka uniwersytecka, lub Archiwum uniwersyteckie, albo są to zakłady wydziałów uniwersyteckich”, a nieco późniejszy art. 48 określał, że „Archiwum uniwersyteckie przechowuje wszystkie dokumenty i pamiątki Uniwersytetu oraz akta, które nie są już potrzebne do bieżącego urzędowania biur uniwersyteckich”. Artykuł ostatni dodawał także, że „Na czele Archiwum uniwersyteckiego stoi mianowany przez Senat akademicki spośród profesorów archiwariusz, któremu może być przyznane stosowne wynagrodzenie i potrzebny personel pomocniczy”¹.

Musimy zatem przyjąć, że archiwum uniwersyteckie w Wilnie utworzone zostało w strukturze uczelni już w chwili powołania USB, na mocy *Statutu tymczasowego* [...] i bez konieczności osobnych uchwał Senatu, podobnie jak wydziały i biblioteka uniwersytecka. Jednakże wyznaczenie miejsca na terenie uniwersytetu dla jego składnicy akt wymagało już decyzji najważniejszego gremium *Almae Matris Vilnensis*. Stało się to na jednym z pierwszych posiedzeń Senatu USB, już 12 XI 1919 r., na którym przyznano archiwum lokal przy ul. Uniwersyteckiej 7. Pomieszczenia te miały znajdować się na parterze gmachu głównego USB, w skrzydle zachodnim, przy dziedzińcu Piotra Skargi, w tym samym, w którym rozmieszczone były pokoje Rektora i dziekanaty. Obok archiwum znajdowały się: Biuro Techniczne, Intendentura oraz kilka składów i pomieszczeń gospodarczych, a także stróżówka. Piętro wyżej: Seminarium historyczne i Seminarium romanistyczne². W budynku krzyżującym się z gmachem głównym, pod numerami trzy i pięć, mieściła się biblioteka uniwersytecka oraz na piętrze, nad salami wykładowymi, w amfiladzie czterech pomieszczeń z korytarzem, przylegających również do dziedzińca Piotra Skargi – Archiwum Okręgu Naukowego Wileńskiego, później część Archiwum

¹ *Statut tymczasowy Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie*, Wilno 1919, s. 26-28.

² Lietuvos Centrinis Valstybės Archivas (dalej LCVA), Fond 175, ap. 1(I)A, nr 944, Protokół Nr 5 posiedzenia Senatu Akademickiego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie z dnia 12 XI 1919 r., k. 135v.

Państwowego w Wilnie. Placówka ta, pomimo zabiegów władz rektorskich, by przenieść ją poza teren uniwersytetu, zajmowała pomieszczenia przy ul. Uniwersyteckiej do połowy lat 30.³ Dopiero w początkach 1934 r. udało się wyeksmitować ostatnią nieuniwersytecką instytucję z terenu uczelni. O przyznanie opuszczonych pomieszczeń wystąpiła biblioteka uniwersytecka – swoją prośbę argumentowała ciasnotą oraz brakiem zapasu miejsca w magazynie na ustawianie przybywających zbiorów⁴.

Nie sposób wykluczyć, że w 1919 r., w chwili umieszczenia Archiwum USB tuż obok Państwowego zakładano jakiś rodzaj współpracy między obiema instytucjami. Być może archiwum uniwersyteckie stanowić miało część Archiwum Państwowego, a może jedynie korzystać z wiedzy i umiejętności jego pracowników⁵.

Decyzja Senatu doczekała się jeszcze w tym samym roku potwierdzenia w publikacjach uniwersyteckich. W oficjalnym druku z 1919 r. – *Programie wykładów i składzie uniwersytetu w półroczu zimowym roku akademickiego 1919/20* – znajdziemy nie tylko informację o istnieniu archiwum, wraz z adresem, lecz także wiadomość, że Archiwum USB w tym okresie posiadało już kierownika. Był nim dr Feliks Koneczny, zanotowany w broszurze z tytułem archiwariusza⁶, powołany na to stanowisko na posiedzeniu Senatu tego samego 12 XI 1919 r. z inicjatywy Wydziału Humanistycznego. Jego propozycję referował dziekan prof. Józef Kalembach i przegłosowano ją jednomyślnie⁷. Kandydaturę F. Konecznego zatwierdziło Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w początkach grudnia tego roku⁸. Biorąc pod uwagę późniejsze losy archiwum, można przyjąć, że wydział ten sprawował coś w rodzaju merytorycznej opieki nad sprawami archiwum⁹. Wyznaczenie filozofa i historyka, którym był dr F. Koneczny, na archiwariusza, wiązało się – jak się wydaje – z jego doświadczeniem w kierowaniu działem rękopisów Biblioteki Jagiellońskiej.

Niezależnie od utworzenia archiwum toczyły się dyskusje nad jego kształtem i funkcjonowaniem. Świadectwem tych pierwszych, mniej lub bardziej formalnych rozmów i projektów archiwum uniwersyteckiego w Wilnie są notatki w dzienniku prof. Ferdynanda Ruszczyca. Wiemy, że w dyskusjach uczestniczyli od końca 1919 r.: autor dziennika – profesor Wydziału Sztuk Pięknych, wybitny malarz, najżywiej zaangażowany w tworzenie podstaw i kształtu formalnego uczelni, twórca symboliki i ceremoniału aka-

³ LCVA, Fond 175, ap. 1(I)A, nr 945, Protokół Nr VI posiedzenia Senatu Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie z dnia 4 XII 1920 r., k. 139; LCVA, Fond 175, ap. 1(I)A, nr 946, Protokół Nr XXII posiedzenia Senatu Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie z dnia 27 I 1922 r., k. 109v. Na temat Archiwum Państwowego w Wilnie zob. A. Kulecka, *Archiwum Państwowe w Wilnie (1922-1939)*, „Archeion” 2015, t. 115, s. 283-334. Archiwum Państwowe zajmowało pomieszczenia w budynkach przy ul. Uniwersyteckiej 5 i 7.

⁴ LCVA, Fond 175, ap. 1(I)A, nr 351, Pismo dyrektora Biblioteki do J.M. Rektora USB z prośbą o przydzielenie lokalu po Archiwum z 17 IV 1934 r., k. 205-207.

⁵ LCVA, Fond 175, ap. 1(I)A, nr 351, Pismo J.M. Rektora prof. Witolda Staniewicza i Senatu USB do Dyrekcji Biblioteki Uniwersyteckiej z 7 XI 1934 r. przyznające Bibliotece pomieszczenia po Archiwum Państwowym przy ul. Uniwersyteckiej 5, k. 204.

⁶ *Program wykładów i skład uniwersytetu w półroczu zimowym roku akademickiego 1919/20*, Wilno 1919, s. 14.

⁷ LCVA, Fond 175, ap. 1(I)A, nr 944, Protokół Nr 5 posiedzenia Senatu Akademickiego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie z dnia 12 XI 1919 r., k. 135.

⁸ LCVA, Fond 175, ap. 5(IV)B, nr 12, Protokół VII z posiedzenia Rady Wydziału Humanistycznego, odbytego dnia 13 XII [1919] o godz. 10.15 rano, k. 32. Zob. P. Biliński, *Feliks Koneczny (1862-1949): życie i działalność*, Kraków 2001, s. 53-58.

⁹ Z inicjatywą utworzenia Archiwum USB jako osobnego zakładu w 1937 r. wystąpił także Wydział Humanistyczny.

demickiego; Jan Wincenty Latwis – członek Komitetu Wykonawczego Odbudowy Uniwersytetu Wileńskiego, a wówczas intendent USB (w latach 1919-1932), odpowiedzialny za finanse oraz nadzór nad majątkiem, zwłaszcza pomieszczeniami i ruchomościami; a także dr F. Koneczny, wyznaczony do opieki nad archiwum¹⁰. Zastanawiać powinno, że nie brał udziału w tych rozmowach prof. Stanisław Ptaszycki, doświadczony archiwista, ówczesny dyrektor Uniwersyteckiej Biblioteki Publicznej, prowadzący już jesienią 1919 r. na Wydziale Humanistycznym wykłady z archiwistyki¹¹.

We wspomnianych wyżej projektach mówiło się o utworzeniu muzeum i archiwum uniwersyteckiego jako jednej instytucji. Czy sugestia ta wyszła od prof. F. Ruszczyca, dla którego powołanie muzeum jawiło się, z racji opieki nad pamiątkami dawnego Uniwersytetu Wileńskiego, jako pierwsza potrzeba, czy może W. Latwisa, który szukał możliwości znalezienia miejsca dla dwóch instytucji, jak się wówczas myślało, o podobnym charakterze jak najmniejszym kosztem – nie wiadomo. Zbiory muzealne przynależały do biblioteki i wkrótce miały zostać z niej wyłączone. Oryginalnych pamiątek związanych z historią Uniwersytetu Wileńskiego z okresu sprzed 1832 r. nie było prawie zupełnie. Znalaziono, co prawda, tablicę marmurową z napisem *Academia et Universitatis Societatis Jesu*, zniszczoną i wymagającą naprawy, ale żadnych dokumentów archiwalnych ani biblioteka, ani muzeum nie posiadały¹².

Z braku pewnych źródeł musimy przyjąć, że do momentu zamknięcia uniwersytetu z powodu wojny polsko-bolszewickiej Archiwum USB działało w formie ograniczonej (z racji niewielkiej liczby posiadanych akt) i żadne decyzje dotyczące jego wewnętrznej struktury nie zapadły. Wydaje się także, że nie zatrudniono w jednostce żadnego pracownika odpowiedzialnego za porządkowanie materiałów.

Wojna wymusiła ewakuację personelu uniwersyteckiego i wielu ruchomości, trwającą od 8/9 lipca do połowy października 1920 r. Jednak powrót do Wilna pracowników, administracji i studentów po bitwie nadniemińskiej pozwolił na rozpoczęcie pełnych studiów II roku akademickiego już na przełomie roku 1920/21. Wydaje się nie ulegać wątpliwości, że archiwum uniwersyteckie zostało ewakuowane wspólnie z biurami i kasą kvestury najpierw do Warszawy (do tamtejszej politechniki), a następnie do Poznania, gdzie po staraniach o osobne lokale złożono dokumenty najpewniej w suterrenach dawnego zamku, razem z ocalonym ruchomym dobytkiem USB. Co stanowiło wówczas zasób archiwum, nie wiemy. Nie zachowały się żadne spisy ani sprawozdania z tego okresu¹³. Możemy się jedynie domyślać, że zdążyły do niego trafić materiały najwcześniejsze, których brak obecnie w zespole „Uniwersytet Stefana Batorego” w Litewskim Centralnym Archiwum Państwowym (Lietuvos Centrinis Valstybės Archivas, Fondas Nr. 175). To założenie implikuje tezę, że akta z lat 1919/20 znajdujące się w archiwum USB zaginęły w czasie ewakuacji.

¹⁰ Zob. F. Ruszczyk, *Dziennik. Cz. 2: w Wilnie 1919-1932*, wybór, układ, oprac., wstęp i posłowie E. Ruszczyk, Warszawa 1996, s. 63.

¹¹ LCVA, Fond 175, ap. 5(IV)B, Protokół z I posiedzenia Rady Wydziału Humanistycznego, odbytego dnia 15 X 1919 r. o godz. 10 rano, nr 12, k. 2v. Prof. S. Ptaszycki, choć w okresie tym przede wszystkim pełnił funkcję dyrektora biblioteki, był równocześnie wybitnym archiwistą i specjalistą od rewindykacji archiwaliów z Rosji sowieckiej.

¹² J. Bułhak, *Wiek męski Ferdynanda Ruszczyca*, [w:] *Ferdynand Ruszczyk: życie i dzieło. Księga zbiorowa*, Wilno 1939, s. 189.

¹³ LCVA, Fond 175, ap. 1(I)A, nr 66, Pismo Rektora prof. Michała Siedleckiego do Urzędu Mieszkaniowego w Poznaniu, 17 VIII 1920 r., k. 75.

Przypuszczenie to okazuje się graniczyć niemal z pewnością, gdy dokona się analizy stanu zachowania i kompletności uniwersyteckich dokumentów z lat późniejszych. Z opracowania prof. Iwo Jaworskiego z Wydziału Prawa i Nauk Społecznych USB, przygotowanego do księgi jubileuszowej w 1929 r., dowiadujemy się, że w roku akademickim 1919/20 odbyło się 18 posiedzeń rady Wydziału Prawa i Nauk Społecznych i przeprowadzono je regularnie¹⁴. W materiałach aktowych zachowanych w Litewskim Centralnym Archiwum Państwowym w Wilnie brak części dokumentacji z lat 1919/20; pierwsze protokoły rady wydziałowej pochodzą dopiero z roku akademickiego 1920/21¹⁵. Podobną sytuację braku kompletności akt najstarszych mamy także w materiałach z innych wydziałów uczelni. Wolno nam zatem przyjąć, iż utrata dokumentów zgromadzonych w archiwum nastąpiła latem 1920 r. i w konsekwencji spowodowała brak zainteresowania władz USB restytucją jednostki w strukturze uczelni.

Lata 1921-1937

Przez niemal 16 lat, począwszy od jesieni 1920 r. aż do połowy lat 30., nie podnoszono sprawy archiwum uniwersyteckiego ani na posiedzeniach Senatu czy Radach Wydziałów, ani w dokumentach finansowych USB. Można przyjąć bez zastrzeżeń, że zostało ono wykreślone także ze struktury uczelni, skoro nie pojawiało się w drukowanych *Programach wykładów i składach uniwersytetu*. Zatrudniony na USB jako zastępca profesora na Wydziale Humanistycznym dr F. Koneczny specjalizował się w studiach nad historią wschodu Europy i w żadnym dokumencie po 1920 r. nie wymieniano badacza jako archiwariusza uniwersyteckiego. Nie ma też śladów, by nadal zajmował się sprawami archiwum. Nikt inny nie nosił miana archiwariusza USB. Nie znaczy to naturalnie, że myśl o utworzeniu archiwum upadła zupełnie. Możemy przyjąć, że wszystkie kolejne projekty muzeum, o których wzmiankuje dziennik F. Rusczyca, zawierały *in opinio communis* także archiwum w strukturze tej placówki, choć nie było to artykułowane. I najpewniej dążono do tego, by archiwum gromadziło również akta historyczne¹⁶.

Wraz z przyłączeniem Litwy Środkowej do Rzeczypospolitej 18 IV 1922 r. zaczęły obowiązywać na Uniwersytecie polskie uregulowania prawne, w tym również *Ustawa z dnia 13 lipca 1920 roku o szkołach akademickich*, która w art. 71 normowała zasadę działania archiwum uczelni wyższej: „Archiwum szkoły przechowuje wszystkie dokumenty i pamiątki oraz akta, które nie są już potrzebne w bieżącym urzędowaniu biur szkoły. Senat ma prawo mianować archiwistę z odpowiednim uposażeniem”¹⁷.

¹⁴ [I. Jaworski], *Wydział Prawa i Nauk Społecznych U.S.B. w latach 1919-1929*, [w:] *Księga Pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*. T. 2: *Dziesięciolecie 1919-1929*, Wilno 1929 [wł. 1931], s. 258. Protokołów z posiedzeń Rady Wydziału z lat 1919-1920 nie było już w momencie przekazania dokumentacji tego fakultetu do Archiwum USB 21 XII 1938 r. – zob.: Akta Archiwum USB, LCVA, Fond 175, ap. 1(I)A, nr 1160, k. 84-85.

¹⁵ LCVA, Fondas Nr. 175: Stepono Batoro Universitetas Vilniuje (Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie), Teisės ir visuomenės mokslo fakulteto veiklos, personalo ir doktorantų asmens, Bylų apyrašas Nr. 2(VI)B – inwentarz dokumentacji Wydziału Prawa i Nauk Społecznych USB (1919-1939). Pierwsze po wznowieniu działalności uczelni poświadczone w źródłach posiedzenie Rady Wydziału odbyło się 5 I 1921 r.

¹⁶ Informacje o takich projektach znajdujemy we wspomnieniach F. Rusczyca, jak się wydaje, głównego inicjatora zabiegów o stworzenie muzeum. Zob. F. Rusczyca, *Dziennik...*, s. 236, 279.

¹⁷ *Ustawa z dnia 13 lipca 1920 r. o szkołach akademickich*, DzU RP 1920, nr 72, poz. 494, s. 1277-1294. W art. 30 wspomnianej *Ustawy* zaznaczono, że archiwum podlega Rektorowi, a o jego organizacji rozstrzyga Senat uczelni.

Wydaje się wszelako, że utrata zasobu aktowego najstarszego oraz najpewniej niechęć do oddawania akt bieżących zdeterminowały brak zainteresowania dla powołania Archiwum USB także po roku 1922. Nie zmieniły tego ani unormowania prawne, ani pojawienie się na Uniwersytecie Stefana Batorego wybitnych archiwistów: w 1920 r. prof. Stefana Ehrenkreutz, który wcześniej pełnił funkcję dyrektora Archiwum Skarbowego w Warszawie, a także współtworzył Wydział Archiwów Państwowych w MWRiOP (w latach 1919-1921 pracował tam jako zastępca kierownika), a także w 1923 doc. Ryszarda Mienickiego, pracownika, a później wicedyrektora Archiwum Państwowego w Wilnie, który naukowo zajmował się historią archiwów na ziemiach litewskich. Obaj, bez wątplenia zdawali sobie sprawę z roli i znaczenia składnicy zabezpieczającej akta¹⁸. Naturalnie nie można wykluczyć, że bieżąca działalność aktowa nie była duża, a dokumenty niezbędne dla pracy sekretariatu i jednostek uniwersyteckich przechowywano w registraturze, przekładając termin ich archiwizowania, ale stan ten, traktowany zapewne jako tymczasowy, utrzymywał się do lat 30. XX w.¹⁹

Sprawa powołania archiwum uniwersyteckiego powróciła dopiero na posiedzeniu Senatu USB w marcu 1924 r. Wiązało się to zapewne z pierwszymi po konferencji ryskiej próbami rewindykacji polskich dóbr narodowych (dzieł sztuki, bibliotek, archiwów i innych) zagrabionych przez Rosję w XIX i XX w.²⁰

Należy w tym miejscu zaznaczyć, że kwestię odzyskania wywiezionego do Rosji majątku uniwersytetu poruszano na posiedzeniu Senatu USB już wcześniej. Po raz pierwszy konsekwentnie 24 IX 1921 r., kiedy powołano Komisję dla sprawy rewindykacji majątku Uniwersytetu Stefana Batorego wywiezionego do Rosji i Ukrainy od czasu rozbioru Rzeczypospolitej. W skład tego ciała powołano ks. prof. Bronisława Żongołłowicza oraz prof. Ludwika Janowskiego, Witolda Nowodworskiego i Ernesta Maydella²¹.

Wydaje się zatem zrozumiałe, że to właśnie ks. prof. B. Żongołłowicz, wówczas prodziekan Wydziału Teologicznego, na posiedzeniu Rady Wydziału, ponownie zwrócił uwagę na konieczność scalenia akt dawnego Uniwersytetu Wileńskiego i utworzenie dlań archiwum²². W zamyśle ks. B. Żongołłowicza szło o scalenie akt znajdujących się w rozproszeniu tak w Polsce, jak i poza nią. Uczony zauważył więc, że materiały archiwalne i pamiątki posiadają: Biblioteka Uniwersytecka w Wilnie, Wileńskie Archiwum Państwo-

¹⁸ Zob. I. Mamczak-Gadkowska, *Archiwa państwowe w II Rzeczypospolitej*, Poznań 2006, s. 66-72; A. Tomczak, *Mienicki Ryszard*, [w:] PSB, t. 20/1, 1975, s. 800-801; D. Szpoper, *Pro memoria. Profesor Stefan Ehrenkreutz – w siedemdziesiątą rocznicę śmierci 1880-1945*, [w:] *Stefan Ehrenkreutz i historycy prawa okresu dwudziestolecia międzywojennego w 70. rocznicę śmierci ostatniego Rektora Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie*, red. nauk. P. Dąbrowski, D. Szpoper, Gdańsk-Olsztyn 2016, s. 29-32.

¹⁹ I tak np. biblioteka uniwersytecka przechowywała archiwalia z lat 1919/20-1935/36 we własnej kancelarii. W 1936 r. zostały one uporządkowane i oprawione. Zob. LCVA, Fond 175, ap. 1(I)A, nr 789, Sprawozdanie Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie za rok 1936/37, k. 51v.

²⁰ W 1923 r. ukazała się książka przynosząca dokumenty z akcji delegacji polskich w Komisjach Mieszanych Reewakuacyjnej i Specjalnej w Moskwie. Zob. *Dokumenty dotyczące akcji Delegacji Polskich w Komisjach Mieszanych Reewakuacyjnej i Specjalnej w Moskwie. Z. 8: Rewindykacja zbiorów polskich z Rosyjskiej Biblioteki Publicznej w Petersburgu i innych bibliotek Rosji i Ukrainy*. Cz. 1-2: 18 XI 1921-1 V 1923, Warszawa 1923. Zob. też K. Sochaniewicz, *Sprawa rewindykacji archiwów i mienia kulturalnego Polski od Rosji*, Warszawa 1921.

²¹ LCVA, Fond 175, ap. 1(I)A, nr 537, Sprawa Archiwum i rewindykacja mienia kulturalnego z Rosji, k. 86, 88, 62-63, 65, 93-93v (Regulamin czynności stałej komisji Senatu Akademickiego dla spraw własności nieruchomości Uniwersytetu, przyjęty przez Senat 25 XI 1921 r.); LCVA, Fond 175, ap. 1(I)A, nr 946, Protokół Nr I posiedzenia Senatu Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie z dnia 24 IX 1921 r., k. 213v.

²² LCVA, Fond 175, ap. 1(I)A, nr 948, Protokół Nr XXX posiedzenia Senatu Akademickiego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie z dnia 21 III 1924 r., k. 105; szczegółowo: LCVA, Fond 175, ap. 1(I)A, nr 537, Sprawa Archiwum i rewindykacja mienia kulturalnego z Rosji, k. 33-41.

we, a bezcenne dokumenty znajdują się także w Muzeum Czartoryskich w Krakowie. Zwrot tych ostatnich uniwersytetowi miał obiecać książę Adam L. Czartoryski w czasie inauguracji Uniwersytetu Stefana Batorego w październiku 1919 r. w obecności J. Piłsudskiego. Ks. prof. B. Żongołłowicz zasugerował wyegzekwowanie obietnicy. Zauważył przy tym, że akta „Kuratorii Czartoryskiego”, które przechowywano w owym czasie w Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego, także powinny być z tymi połączone. Na koniec postulował, by wznowić starania o rewindykację akt Uniwersytetu Wileńskiego wywiezionych po 1832 r. do Rosji²³. Wiedzę na temat stanu zachowania archiwów dawnego uniwersytetu w Związku Sowieckim mógł B. Żongołłowicz pozyskać od dr. Stefana Rygla, wówczas już dyrektora Biblioteki Uniwersyteckiej. S. Rygiel był w latach 1921-1924 delegatem rządu RP do Moskwy i Petersburga w sprawie rewindykacji polskich zbiorów bibliecznych i archiwalnych wywiezionych do Rosji²⁴. We wniosku prodziekana znalazł się punkt, w którym proponowano, by po odzyskaniu i rewindykacji archiwaliów „umieścić wszystkie zbiory w jednym mieście i w jednym lokalu”. Dla realizacji tego wniosku, choć nie padł postulat powołania na nowo Archiwum USB jako osobnej jednostki w strukturze Uniwersytetu, konieczne byłoby jednak wyodrębnienie lokalu dla uczelnianej składnicy akt lub utworzenie muzeum gromadzącego także archiwalia. Wzorem dla takiego archiwum historycznego mogło być Archiwum Uniwersytetu Jana Kazimierza (UJK), istniejące od 1894 r., które pod kierownictwem prof. Ludwika Finkla chroniło akta starsze²⁵. Pomysł, choć zapadł w pamięci, nie został w 1924 r. zrealizowany. Wszelako dla poparcia starań Komisji Rewindykacyjnej Senat USB powołał w czerwcu 1924 r. własną komisję. Miała ona za zadanie ustalenie funduszy, które uczelnia mogłaby wyasygnować na starania o zwrot zagrabionych archiwaliów²⁶.

Działań w celu powołania Archiwum USB w latach następnych na forum oficjalnych gremiów uniwersyteckich nie podejmowano w ogóle. Warto zauważyć, że w tzw. międzyczasie kontynuowano na Wydziale Humanistycznym USB zajęcia z archiwistyki, rozpoczęte już w 1919 r., ale zarzucone po wyjeździe prof. S. Ptaszyckiego. Oznacza to, że kształcono kadry, które mogłyby podjąć się opieki nad dokumentacją archiwalną USB i ochroną jego dziedzictwa historycznego²⁷. Należy również dodać, że profesorowie Wydziału Humanistycznego USB weszli w połowie lat 20. do Rady Archiwum Państwowego w Wilnie. Istnieć musiało zatem przekonanie, że akta najbezpieczniejsze będą w registra-

²³ LCVA, Fond 175, ap. 1(I)A, nr 948, Protokół Nr XXX posiedzenia Senatu Akademickiego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie z dnia 21 III 1924 r., k. 106, załącznik.

²⁴ Zob. S. Rygiel, *Sprawa zwrotu mienia kulturalnego Wileńszczyzny z Rosji*, „Ateneum Wileńskie” 1924, t. 2, z. 5-8, s. 159-182.

²⁵ Zob. A. Redzik, *Archiwa i muzea*, [w:] *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie*, całość zredagował, wstępem i zakończeniem opatrzył A. Redzik, Kraków 2015, s. 241-242. Starszą historię miało Archiwum UJ, którego początki sięgają XIV w. Jednak dopiero w pierwszej połowie XIX w. scalono wszystkie zespoły akt uniwersyteckich, jednostka zreformowana i zreorganizowana została po 1920 r. Zob. *Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego*, [online] www.archiwum.uj.edu.pl/archiwum/historia-auj [dostęp 20.07.2017]. Innych tradycji nie było. Zob. też: M. Sak, *Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu: z problematyki zarządzania dokumentacją szkoły wyższej*, Poznań 2015 (praca doktorska), s. 61-62, tam omówiono kancelarię Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1919-1939, [online] <https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/12997/1/Monika%20Sak.%20Praca%20doktorska.pdf> [dostęp 15.10.2017].

²⁶ LCVA, Fond 175, ap. 1(I)A, nr 537, Sprawa Archiwum i rewindykacja mienia kulturalnego z Rosji, k. 41.

²⁷ Zajęcia z archiwistyki prowadził od 1929 r. R. Mienicki, wówczas pracownik Archiwum Państwowego w Wilnie. Zob. R. Degen, *Myśl archiwalna Ryszarda Mienickiego*, [w:] *Ryszard Mienicki (1886-1956). Archiwista i historyk*, pod red. W. Chorążyczewskiego i R. Degena, Toruń 2009 s. 67-88; L. Żytkowicz, *Profesor Mienicki – jakim Go znam*, [w:] tamże, s. 99-100.

turze i archiwum nie jest niezbędne. Potwierdza to korespondencja pomiędzy władzami USB a MWRiOP z roku 1933 w sprawie kategoryzacji akt znajdujących się w urzędach uniwersyteckich. Ministerstwo, powołując się na szczegółowe przepisy o przechowywaniu akt w urzędach administracji publicznej z 21 XII 1931 r. (Monitor Polski z 4 I 1932, nr 2, poz. 3), zwróciło się do USB z prośbą o przygotowania podziału akt na kategorie „A” i „B”. W materiałach archiwalnych zachowały się brudnopisy notatek z prac dotyczących klasyfikacji zasobu aktowego oraz spisy akt obu kategorii. W żadnym z tych dokumentów nie wymienia się archiwum uniwersyteckiego jako jednostki odpowiedzialnej za przygotowanie tego rodzaju zestawienia²⁸.

Powołanie Archiwum USB

Potrzeba istnienia Archiwum USB pojawiła się w połowie lat 30. XX. Wcześniej, bo z początkiem roku akademickiego 1932/33, na uczelni zatrudniony został doc. dr Stanisław Zajączkowski, archiwista praktyk, który w okresie poprzedzającym pracę naukową i dydaktyczną w Wilnie porządkował akta w Archiwum Miejskim we Lwowie i prowadził wykłady zlecone z wiadomości wstępnych do nauk historycznych na UJK²⁹. Czy to S. Zajączkowski zainicjował dyskusję o utworzeniu Archiwum USB, nie wiemy. Nie ma śladów takich rozmów ani na posiedzeniach Rady Wydziału Humanistycznego, ani w Senacie. Niemniej odnotować należy, że inicjatywa restytucji Archiwum USB wyszła z Wydziału Humanistycznego. Wydaje się jednak o wiele bardziej prawdopodobne, że po 15 latach działalności nagromadzone w sekretariatach Rektora i dziekanów akta uniemożliwiały bieżącą pracę.

Dnia 4 V 1937 r. Rada Wydziału Humanistycznego przyjęła uchwałę w sprawie powołania do życia odrębnego Archiwum USB. Nie było mowy o tworzeniu instytutu naukowego (jak w 1919 r.), ale miejsca do przechowywania akt i pamiątek. Rada upoważniła też dziekana prof. Tadeusza Czeżowskiego do zreferowania projektu i przedstawienia potrzeby powołania archiwum na forum Senatu USB. Nastąpiło to na najbliższym posiedzeniu, tzn. 6 VI 1937 r. Referat T. Czeżowskiego nie wywołał dyskusji, a Senat jednogłośnie podjął uchwałę o konieczności „powołania do życia odrębnego Archiwum USB”³⁰. Może to oznaczać, że sprawa ta dyskutowana była już wcześniej, nieformalnie i przeprowadzona po uzgodnieniach. W uchwale mówi się też o „powołaniu”, a nie „odtworzeniu”, co wydaje się naturalne ze względu na unormowania prawne po 1922 r.

Osobą, która zajęła się w imieniu rektora prof. Witolda Staniewicza organizowaniem podstaw prawnych i administracyjnych Archiwum USB, był zatrudniony od 1932 r. na stanowisku profesora dr S. Zajączkowski.

De iure Archiwum Uniwersytetu Stefana Batorego utworzono decyzją Senatu I I 1938 r.³¹ Znalazło się ono w strukturze Kancelarii Rektoratu i podlegało zwierzchnic-

²⁸ LCVA, Fond 175, ap. 1(I)A, nr 537, Sprawa Archiwum i rewindykacja mienia kulturalnego z Rosji, k. 21-24v, 29-32.

²⁹ LCVA, Fond 175, ap. 1(I)Bb, nr 788, Stanisław Zajączkowski. Zbiór dokumentów osobowych, k. 10 (curriculum vitae).

³⁰ LCVA, Fond 175, ap. 1(I)A, nr 961, Protokół Nr XXIV posiedzenia Senatu Akademickiego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie z dnia 4 IV 1937 r., k. 6v. Sprawa powołania Archiwum USB poruszana była też na posiedzeniu Komisji Bibliotecznej 12 IV 1937 r., LCVA, Fond 175, ap. 1(I)A, nr 798, k. 76v.

³¹ LCVA, Fond 175, ap. 1(I)A, nr 926, Sprawozdanie roczne Archiwum U.S.B. za rok akad. 1937/38, k. 118-118v; LCVA, Fond 175, ap. 1(I)A, nr 1160, Sprawozdanie roczne Archiwum USB za 1937/38 rok ak., k. 4-4v.

twu Rektora USB. Kierownikiem-opiekunem jednostki został wspomniany wyżej prof. S. Zajączkowski, który wkrótce zaczął piastować godność prorektora. Czy archiwum miało od razu osobny lokal, czy stanowiło tylko organizacyjne ramy dla opieki nad aktami z początków USB, nie wiemy. Dokumenty z tego okresu wysyłane przez A. Zajączkowskiego do wydziałów adresowane były z Kancelarii Rektora. Najpewniej bardzo szybko wyznaczono dla Archiwum lokal przy ul. Uniwersyteckiej 7 – prawdopodobnie ten sam, który miało zająć lub zajęło w roku 1919. Wydaje się, że musiało to nastąpić co najmniej w tym samym czasie, gdy S. Zajączkowski wysyłał informację o konieczności przekazywania do archiwum akt starszych, tj. latem 1938 r.; gromadzenie akt z różnych jednostek nie mogło się odbywać w pomieszczeniach Kancelarii Rektoratu.

Jakie były pierwotne zadania jednostki, możemy się jedynie domyślać. Utworzone jako część Kancelarii Rektoratu USB, miało być w pierwszym rzędzie składnicą akt działalności, ale z prerogatywami dla pozyskania i gromadzenia akt starszych, tj. dotyczących Uniwersytetu Wileńskiego z lat 1579-1832. Nie planowano gromadzenia spuścizn i pamiątek po profesorach, ponieważ zajmowały się tym inne instytucje: Biblioteka Uniwersytecka i projektowane muzeum. Sprawy tej zresztą nie uregulowano nigdy, a akta zmarłych pracowników USB trafiały do wileńskich instytucji nieuniwersyteckich: przede wszystkim do Biblioteki Wróblewskich, siedziby Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, do którego wszyscy uczeni tego miasta należeli³².

Pierwszą po powołaniu Archiwum USB decyzją w sprawie nowej jednostki było zatrudnienie archiwisty, który nadzorowałby i prowadził gromadzenie. Rozmowy z władzami USB oraz kierowaną do dziekanów korespondencję w sprawie akt prowadził od początku sam S. Zajączkowski. Nie mógł on jednak – z racji pełnionych obowiązków na uniwersytecie – pozwolić sobie na pracę w archiwum. Na stanowisko p.o. archiwisty³³ w styczniu 1938 r. zatrudniono dr Marię Dunajównę. Była ona aż do końca działalności archiwum, tj. do 1942 r., jedynym pracownikiem merytorycznym, odpowiedzialnym za funkcjonowanie jednostki. Nie miała, jak się wydaje, w ogóle przygotowania archiwalnego. W każdym razie nie wspominała w żadnych dokumentach biograficznych (podaniach o pracę, ankietach personalnych) z lat późniejszych³⁴ ani o studiach archiwalnych, ani nawet o odbytych kursach zawodowych, choć takie były już wówczas pod kierownictwem doc. dr. R. Mienickiego prowadzone na USB. Ukończyła polonistykę na USB³⁵. Można się domyślać, że

³² Zob. H. Ilgiewicz, *Biblioteka Państwowa im. Eustachego i Emilii Wróblewskich w Wilnie (1912-1939) oraz towarzystwa ją popierające*, Toruń 2015.

³³ W tej formie w sprawozdaniach: LCVA, Fond 175, ap. 1(I)A, nr 1160, Akta Archiwum USB, k. 3.

³⁴ Archiwum UMK w Toruniu (dalej: AUMK), sygn. K-14/75, Teczka osobowa M. Dunajówny, k. 17, 23-24.

³⁵ M. Dunajówna urodziła się w Wilnie 9 IV 1900 r. W 1926 r. ukończyła studia polonistyczne na USB, a w 1934 uzyskała tytuł doktora filozofii na podstawie rozprawy *Tomasz Zan*, napisanej pod kierunkiem Manfreda Kridla. W latach 1923-1937 była asystentką w Katedrze Literatury Polskiej USB; prowadziła ćwiczenia bibliograficzne, kierowała pracą studentów przy sporządzaniu bibliografii czasopism, zainicjowanej przez Stefana Vrtel-Wierczyńskiego. Kierowała liczącą 9000 tomów biblioteką Zakładu Literatury Polskiej. Na początku 1938 r. M. Dunajównie powierzono zadanie zorganizowania Archiwum USB. Dnia 15 IX 1945 r. rozpoczęła pracę w Bibliotece Uniwersyteckiej w Toruniu, jako jeden z pierwszych pięciu pracowników naukowych Biblioteki. W 1946 r. została kierownikiem Oddziału Magazynów i Konserwacji, w latach 1948-1950 prowadziła Działy Rękopisów i Muzyki w Oddziale Zbiorów Specjalnych. W 1951 r. objęła kierownictwo Oddziału Opracowania Zbiorów Nowych. W Toruniu kontynuowała wileńskie zainteresowania czasopiśmiennictwem i bibliografią; w latach 1948-1950 prowadziła ćwiczenia z bibliografii polskiej i nauk pomocniczych historii literatury dla studentów filologii polskiej UMK, a w roku 1952-1953 – ćwiczenia z bibliotekarstwa na Wydziale Humanistycznym UMK oraz wykłady i ćwiczenia na praktykach międzybibliotecznych. Od 1964 r. uczestniczyła w pracach zespołu *Słownika Biograficznego Pracowników Książki Polskiej*. Jeszcze w okresie

otrzymała stanowisko ze względów pozamerytorycznych: była córką byłego (1922-1932) kwestora uczelni, Józefa Dunaja. Należy dodać jednak, że paradoksalnie, ów brak wiedzy o nowoczesnej archiwistyce, łącznie z innymi okolicznościami, miał ogromny i decydujący wpływ na losy i stan zachowania archiwum *Almae Matris Vilnensis*.

W Archiwum USB w różnym okresie zatrudnieni byli woźni: Konstanty Stradowski i Janina Euskajtowa³⁶. Jak długo pracowali oraz kogo zatrudniono w archiwum po 15 XII 1939 r., gdy USB zostało formalnie zamknięte i w jego miejsce utworzono Uniwersytet Litewski, nie wiemy. W aktach zachowały się dokumenty sprawozdań z lat 1940-1941, pisane we fragmentach po litewsku i rosyjsku, co może sugerować, że nowe władze zatrudniły pracownika z litewskiego personelu administracyjnego do prowadzenia własnej bieżącej składnicy akt, niejako wewnątrz „Archiwum USB”. Profesor S. Zajączkowski pełnił funkcję opiekuna do likwidacji polskiego uniwersytetu (jednocześnie był od 1938 r. prorektorem USB). Nie udało się ustalić, komu z władz litewskich podlegało archiwum po likwidacji polskiej uczelni.

Działalność Archiwum

Równocześnie z pracami związanymi z przejmowaniem akt S. Zajączkowski zlecił M. Dunajównie przygotowanie statutu Archiwum USB, a zatem określenie zakresu jego działalności i miejsca w strukturze uniwersytetu. Już w listopadzie 1938 r. archiwistka rozesłała prośbę o przesłanie statutów działających w uczelniach archiwów do dwóch instytucji archiwalnych, które miały najdłuższą historię: Archiwum UJ i Archiwum UJK. Z odpowiedzi, które nadeszły bardzo szybko, M. Dunajówna dowiedziała się jednak, że ani jedna, ani druga uczelnia nie posiadają odrębnego statutu swojego archiwum, a jedynie – miejsce w statucie uniwersytetów³⁷. Czy mimo to prowadziła dalej prace nad statutem – nie wiemy. Nie znajdujemy śladów kontynuacji takich działań.

Niezależnie od prac nad organizacją i statutem trwały starania o rozbudowę zasobu Archiwum USB i pozyskiwanie akt bieżącej działalności. Dnia 6 IX 1938 r. S. Zajączkowski, za pośrednictwem Biura Rektora USB, wysłał do wszystkich jednostek Uniwersytetu: wydziałów, katedr, klinik i zakładów pismo w sprawie przekazywania do archiwum bieżącej dokumentacji finansowej. Oznaczałoby to, że w owym czasie do archiwum napłynęły już wszystkie materiały historyczne z początków uniwersytetu. W kolejnym okólniku, z 8 XI 1938 r., pytał, czy w zakładach (seminariach, klinikach) znajdują się jeszcze jakieś akta, które jednostka chciałaby przekazać do archiwum. Można zatem przypuszczać, że analiza zgromadzonego materiału aktowego wykazała braki, które należało uzupełnić³⁸.

Nie wiemy, jaki efekt odniosły pisma i zabiegi opiekuna archiwum. Z zachowanych odpowiedzi dziekanów i kierowników jednostek wynika, że agendy USB nie posiadały

---

wileńskim opublikowała kilka prac poświęconych filomatom i T. Zanowi, m.in. monografię *Tomasz Zan. Lata uniwersyteckie 1815-1824* (Wilno 1933). Wydała także dziennik T. Zana z lat 1824-1932 pt. *Z wygnania* (Wilno 1932). Zmarła 15 X 1979 r. Została pochowana na cmentarzu św. Jerzego w Toruniu.

³⁶ *Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1938/39*, [Wilno] 1938, s. 172; LCVA, Fond 175, ap. 1(I)A, nr 938, Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1939/40 [korekta], k. 218v; LCVA, Fond 175, ap. 1(I)A, nr 1160, Akta Archiwum USB, k. 175-176, 180-183, 186.

³⁷ Zob. *Inwentarz archiwum Uniwersytetu Lwowskiego*, zestawił L. Finkel, Lwów 1917, s. XI. Zob. też LCVA, Fond 175, ap. 1(I)A, nr 1160, Akta Archiwum USB, k. 231-233.

³⁸ Pismo prorektora prof. Zajączkowskiego do wszystkich zakładów USB w sprawie przekazywania akt, LCVA, Fond 175, ap. 1(I)A, nr 1160, k. 185, 208 oraz odpowiedzi na nie: tamże, k. 209-210v, 213, 215, 217, 222, 228.

już w tym okresie większych zespołów starszych akt, a jedynie – materiały działalności bieżącej oraz pojedyncze teczki i skoroszyty, które przy okazji odpowiedzi przekazywały do uniwersyteckiej składnicy³⁹. W sprawozdaniach z działalności Archiwum USB szczegółowo opisano postępy w przejmowaniu akt, a zachowane w dokumentacji archiwalnej poświadczenia i wykazy dowodzą, z jaką pieczołowitością M. Dunajówna traktowała wszystkie pozyskane materiały. I tak w roku akademickim 1937/38, a zatem w okresie między styczniem a czerwcem 1938 r., archiwum przejęło:

- a) Dokumentację archiwalną Kancelarii Głównej Sekretariatu (wraz z aktami Komitetu Wykonawczego Odbudowy Uniwersytetu) z lat 1918-1936/37 w ogólnej liczbie 1486 wol.,
  - b) Akta kwestury z lat 1919-1936/37 – razem 1522 wol.,
  - c) Akta Wydziału Humanistycznego z lat 1919-1929/30 – razem 196 wol.,
  - d) Akta Wydziału Teologicznego z lat 1919-1931/32 – 43 wol.,
  - e) Akta Wydziału Prawa i Nauk Społecznych z lat 1919-1936/37 – 477 wol.,
  - f) Akta Studium Rolniczego z lat 1922-1936/37 – 37 wol.,
  - g) Akta Wydziału Lekarskiego z lat 1919-1937/38 – 287 wol.,
  - h) Akta Oddziału Farmaceutycznego z lat 1919-1937/38 – 111 wol.
- Razem 4403 wol. (ok. 142 mb. akt)⁴⁰.

Wyraźnie widoczny jest brak akt Wydziałów Matematyczno-Przyrodniczego i Sztuk Pięknych oraz akt z lat 1930-1937 z Wydziałów Humanistycznego i Teologicznego. Pozostałe dokumenty zebrano, jak można by wnioskować ze spisów, w komplecie, choć dalsze sprawozdania wydają się sugerować stałe ich nadsyłanie i uzupełnianie.

M. Dunajówna zanotowała w pierwszym *Sprawozdaniu z działalności Archiwum USB*, przygotowanym latem 1938 r.:

Akta powyższe zostały spisane według specjalnie opracowanego planu, obejmującego wszystkie zespoły wchodzące w skład Archiwum USB. Akta odpowiednio ponumerowano i rozmieszczono na półkach archiwalnych. Ponadto została sporządzona kartoteka, ułatwiająca odszukanie potrzebnych akt⁴¹.

Można zatem przyjąć, że w okresie tym ustalono już układ rzeczowy akt USB, przyjmując za podstawę ów „specjalnie opracowany plan”, czyli najpewniej strukturę uniwersytetu. Autorką układu była przypuszczalnie dr M. Dunajówna.

Ze sprawozdania dowiadujemy się ponadto, że zgromadzone w Archiwum USB akta wypożyczano do poszczególnych agend uniwersyteckich oraz różnym osobom. W okresie sprawozdawczym udostępniono 100 akt [sic!]. Znalazła się w omawianym dokumencie także informacja, co wydaje się istotne dla określenia momentu przeniesienia archiwum do pomieszczeń przy Uniwersyteckiej 7, że:

³⁹ LCVA, Fond 175, ap. 1(I)A, nr 1160, Akta Archiwum USB, k. 209-210v, 213, 215.

⁴⁰ LCVA, Fond 175, ap. 1(I)A, nr 926, Sprawozdanie roczne Archiwum USB za rok akad. 1937/38, k. 118-118v.

⁴¹ LCVA, Fond 175, ap. 1(I)A, nr 926, Sprawozdanie roczne Archiwum USB za rok akad. 1937/38, k. 118-118v; LCVA, Fond 175, ap. 1(I)A, nr 1160, Sprawozdanie roczne Archiwum USB za 1938/39 r. ak., k. 3-3v. W dokumentacji znajduje się wykaz wpływów za I trymestr 1938/39 obejmujący okres od 1 IX 1938 do 31 XII 1938 r., kiedy przejęto 1340 tomy akt – ogółem było 5743 tomy akt, z czego wypożyczono 151 tomów; w maju 1939 r. było już 7100 tomów akt, LCVA, Fond 175, ap. 1(I)A, nr 1160, k. 136-136v.

Normalną pracę utrudnia brak stałego lokalu oraz brak dostatecznej ilości półek archiwalnych, co wywołuje tymczasowość rozmieszczenia akt i uniemożliwia ostateczne rozplanowanie zbiorów archiwalnych⁴².

Czy oznacza to, że Archiwum USB zajęło pomieszczenia przy Uniwersyteckiej 7 dopiero po lipcu 1938 r.? Najpewniej w okresie wakacyjnym, by nie utrudniać pracy uniwersytetu. Nowe pomieszczenia wymagały natychmiastowego remontu; konieczna była wymiana podłóg, w oknach brakowało szyb. M. Dunajówna pisała do Biura Technicznego USB:

Uprzejmie proszę o położenie nowej, mocnej podłogi w ubikacji Archiwum USB. Ciągłe łątanie i zasmarowywanie dziur nie pomaga, gdyż szczury wygryzają łąty i nowe dziury w spróchniałych deskach. Proszę też o możliwie jak najprędzkie wstawienie nowej podłogi, gdyż wylazące z dziur szczury zagrażają całości akt w Archiwum⁴³.

Z korespondencji M. Dunajówny i S. Zajączkowskiego z Biurem Technicznym wynika, że remont pomieszczeń trwał przez cały 1939 r.

Należy zwrócić uwagę na jeszcze jeden fragment pierwszego sprawozdania:

W przyszłości dołączone zostaną akta dawnego Uniwersytetu Wileńskiego, przechowywane obecnie w Krakowie (Archiwum kuratorii ks[więcia]. Ad. Czartoryskiego), w Warszawie i w Wilnie (Archiwum b. Okręgu Naukowego Wileńskiego w Archiwum Państwowym)⁴⁴.

Sprawa odzyskania akt Uniwersytetu Wileńskiego z lat 1578-1832, postulowana uchwałą Senatu z marca 1924 r., stała się aktualna w połowie lat 30. XX w. W październiku 1934 r. Senat USB postanowił ponowić starania o zwrot mienia uniwersyteckiego wywiezionego do Rosji. W marcu roku następnego wysłano do MWRiOP memoriał w sprawie rewindykacji, z prośbą o wyjaśnienie tej kwestii z Ministerstwem Spraw Zagranicznych⁴⁵. Korespondencja prowadzona w latach 1935-1937 zakończyła się pismem MSZ z czerwca 1937 r., w którym informowano, że uważa się za „[...] możliwe wznowienie starań o rewindykację z ZSSR mienia kulturalnego Wileńszczyzny”, ale pod warunkiem wspólnego wystąpienia wszystkich instytucji wileńskich⁴⁶. W celu spełnienia tego warunku 30 czerwca władze USB zorganizowały w Sali Senatu Akademickiego przy Uniwersyteckiej 3 (I p.) specjalną konferencję, na którą zaproszono dziekanów USB oraz przedstawicieli: Urzędu Wojewódzkiego w Wilnie, Kuratorium Szkolnego Wileńskiego, Archiwum Państwowego w Wilnie, Zarządu Miejskiego, Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, Konsystorza Prawosławnego, Zarządu Synagogi Głównej w Wilnie, Banku Ziemińskiego i Gminy Karaimskiej w Trokach. Konferencja zakończyła się uchwaleniem wspólnej deklaracji stron potwierdzającej zainteresowanie odzyskaniem zbiorów akt, książek, dzieł sztuki i pamiątek znajdujących się w Rosji sowieckiej. Żądania dotyczące zbiorów ewakuowanych w 1915 r. oraz „wywiezionych z Wilna z tytułu konfiskaty”

---

⁴² LCVA, Fond 175, ap. 1(I)A, nr 926, Sprawozdanie roczne Archiwum USB za rok akad. 1937/38, k. 118v.

⁴³ LCVA, Fond 175, ap. 1(I)A, nr 1160, Akta Archiwum USB, k. 177-178, pisma z 5 i 9 VI 1939 r.

⁴⁴ LCVA, Fond 175, ap. 1(I)A, nr 926, Sprawozdanie roczne Archiwum USB za rok akad. 1937/38, k. 118.

⁴⁵ LCVA, Fond 175, ap. 1(I)A, nr 959, Protokół II posiedzenia Senatu Akademickiego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie z dnia 26 X 1934 r., k. 61v; LCVA, Fond 175, ap. 1(I)A, nr 537, Sprawa Archiwum i rewindykacja mienia kulturalnego z Rosji, k. 5-6.

⁴⁶ LCVA, Fond 175, ap. 1(I)A, nr 537, Sprawa Archiwum i rewindykacja mienia kulturalnego z Rosji, k. 1-4.

w odniesieniu do uniwersytetu dotyczyły: akt byłego Uniwersytetu Wileńskiego, Akademii Duchownej, Akademii Medyko-Chirurgicznej, byłej Publicznej Biblioteki w Wilnie oraz oddziału IV Wileńskiego Muzeum Archeologicznego⁴⁷. Wcześniej jeszcze, czego nie podnoszono już w 1937 r., uczelnia występowała w imieniu swoich profesorów również o zwrot ich dóbr, które pozostały po 1921 r. na terenie Rosji sowieckiej. Szczegółowe spisy przygotowane przez zainteresowanych zawierały przede wszystkim informacje o księgozbiorach⁴⁸.

Starania i zabiegi o przejęcie dokumentów dotyczących Uniwersytetu Wileńskiego, a znajdujących się na terenie Rzeczypospolitej w 1939 r. doprowadziły do odzyskania dokumentów przechowywanych w polskich bibliotekach, archiwach oraz będących w posiadaniu rodu Czartoryskich. W aktach Senatu USB z marca 1939 r. znalazła się wzmianka o porozumieniu z Fundacją Czartoryskich w Krakowie w sprawie przejęcia w depozyt akt Akademii Jezuickiej i Szkoły Głównej W.X. Litewskiego⁴⁹. Wiosną i latem 1939 r. znalazły się one w Wilnie, a Fundacja Czartoryskich wszystkich zainteresowanych już w kwietniu 1939 r. odsyłała do Archiwum USB⁵⁰. Jesienią utworzono w strukturze jednostki „dział akt dawnych”. Miały do niego trafić: dar księcia A.L. Czartoryskiego, czyli wspomniane archiwum akademii, oraz depozyt ofiarowany przez księżną Augustyną Czartoryską. Materiały przywiezione do Wilna liczyły razem 939 pozycji w 943 tomach (odpowiednio: dar – 670 poz. w 673 tomach; depozyt – 269 poz. inw. w 270 tomach). Jeszcze przed likwidacją USB, rozpoczęto ich inwentaryzację i opracowanie najstarszych dokumentów⁵¹. Pracowano także nad ich katalogiem i indeksem⁵². Czy zabiegano również o akta z Warszawy, nie wiemy. Nie zachowały się żadne korespondencje w tej sprawie.

Dokumentacja bieżącej działalności USB napływała do archiwum aż do likwidacji uniwersytetu w grudniu 1939 r. W drugim *Sprawozdaniu rocznym Archiwum USB*, z roku akademickiego 1938/39, przygotowanym 31 VIII 1939 r., M. Dunajówna rozdzieliła już zasób na: dział akt nowych oraz drugi, zajmujący się aktami dawnymi. Napisała, że w okresie sprawozdawczym kolekcja akt nowych wzbogaciła się o 2823 poz. inwentarżowe w 3862 tomach. Oznaczało to, że latem 1939 r. w archiwum znajdowało się w tym dziale 6525 pozycji inwentarżowych, co dawało 8229 tomów i ok. 190 mb. akt. Szczególnie duży przyrost zapewniły akta Kwestury (1299 tomów), Biura Techniczno-Gospodarczego (533 tomy) oraz Państwowej Komisji Egzaminacyjnej w Wilnie Dla Kandydatów na Nauczycieli Szkół Średnich (497 tomów)⁵³.

Archiwistka informowała Rektora, ks. prof. Aleksandra Wóycickiego, że w okresie sprawozdawczym poczyniono wiele usprawnień w zakresie funkcjonowania składnicy. Przygotowano np. specjalne blankiety dla spisania akt, których część zachowała się w archiwum USB. Zaprojektowano też i wydrukowano – umieszczane z reguły w górnym lewym rogu – naklejki na teczki. Naklejka z nazwą „Archiwum U.S.B.” zawierała miejsce

⁴⁷ Tamże, k. 2-3v.

⁴⁸ Tamże, k. 49-92.

⁴⁹ LCVA, Fond 175, ap. 1(I)A, nr 964, Protokół Nr X posiedzenia Senatu Akademickiego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie z dnia 17 III 1939 r., k. 19v-20; LCVA, Fond 175, ap. 1(I)A, nr 1160, Sprawozdanie roczne Archiwum USB za 1938/39 r. ak., k. 3-3v.

⁵⁰ LCVA, Fond 175, ap. 1(I)A, nr 1160, List Jana Saroška w sprawie kwerendy z 31 V 1939 r., k. 187. Do listu było dołączone zaświadczenie prof. Stefana Truchima z Wolnej Wszechnicy Polskiej w Warszawie poświadczające prośbę J. Saroška (tamże, k. 199).

⁵¹ Wydaje się, że są to te same dokumenty, które trafiły po wojnie do Centralnego Państwowego Archiwum LSSR i znalazły się w Fondach nr 720 i 721.

⁵² LCVA, Fond 175, ap. 1(I)A, nr 1160, Sprawozdanie roczne Archiwum USB za 1938/39 r. ak., k. 3v.

⁵³ Tamże, k. 3.

na wpisanie (odpowiadającej układowi rzeczowemu) jednostki, z której akta pochodzą, oraz ich sygnaturę⁵⁴. Przygotowano też pieczętki dla archiwum: płaską i osobno okrągłą⁵⁵. Akta, podobnie jak w roku 1938, były wypożyczane: do Kancelarii USB, do Biblioteki Uniwersyteckiej (286 akt) oraz na miejscu w Archiwum USB (260 akt). Oznacza to, że najpewniej wyodrębniono w składnicy jakieś pomieszczenie czy stolik dla czytelników⁵⁶.

Doktor M. Dunajówna spisywała na podstawie tytułów teczek wszystkie pozyskane akta. Wykazy są w języku polskim, czasem z dodanymi później różnymi rękami tytułami litewskimi w nagłówku. Podstawę porządkowania stanowił *Plan wykazu akt Archiwum USB* przygotowany przez archiwistkę. Plan-schemat ukazał strukturę USB, którą odwzorowały akta. I tak pod numerem I umieszczono Sekretariat USB i tam w strukturze kolejno:

A. Akta kancelarii głównej sekretariatu.

B. Akta personalne (pracowników USB, które podzielono na trzy części):

a) ogólne,

b) funkcjonariuszy wyższych: profesorów, asystentów, urzędników (których było 689 teczek),

c) funkcjonariuszy niższych (których było 428 teczek).

C. Dzienniki podawcze.

II. Kwestura USB:

A. Sumy pozabudżetowe,

B. Sumy budżetowe,

C. Opłaty studentów,

D. Immatrykulacja,

E. Stowarzyszenia akademickie,

F. Kwitariusze kwestury ogólne,

G. Druki ścisłego zarachowania,

H. Varia.

III. Biuro Techniczno-Gospodarcze.

IV. Wydział Humanistyczny.

V. Wydział Teologiczny.

VI. Wydział Prawa i Nauk Społecznych.

VII. Wydział Matematyczno-Przyrodniczy.

VIII. Studium Rolnicze.

IX. Wydział Lekarski.

X. Oddział Farmaceutyczny przy Wydziale Lekarskim.

XI. Wydział Sztuk Pięknych.

XII. Państwowa Komisja Egzaminacyjna w Wilnie dla Kandydatów na Nauczycieli Szkół Średnich.

XIII. Powszechnie wykłady uniwersyteckie.

XIV. Towarzystwo Przyjaciół Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie.

XV. Składnica Uniwersytetu Stefana Batorego.

XVI. Spółdzielnia Spożycwców Pracowników Uniwersytetu Stefana Batorego.

XVII. Żemłosławska Fundacja Naukowa.

⁵⁴ W aktach Archiwum USB znajduje się brudnopis zamówienia na 5 tys. nalepek nagumowanych wg załączonego wzoru z napisem „Archiwum U.S.B.” z 19 XI 1938 r., LCVA, Fond 175, ap. 1(I)A, nr 1160, k. 184.

⁵⁵ LCVA, Fond 175, ap. 1(I)A, nr 1160, Akta Archiwum USB, k. 56v, 175, 184.

⁵⁶ LCVA, Fond 175, ap. 1(I)A, nr 1160, Sprawozdanie roczne Archiwum U.S.B. za 1938/39 r. ak., k. 3v.

Te cyfry i litery zostały zachowane także później, gdy akta trafiły do archiwum sowieckiego, a i współcześnie stanowią podstawę sygnatury⁵⁷.

M. Dunajówna rozpoczęła także paginowanie akt czerwoną kredką. Wydaje się jednak, że pracy tej nie ukończyła i zdążyła opisać jedynie akta Sekretariatu USB. Na kartach innej dokumentacji brak charakterystycznych oznaczeń cyfrowych.

Organizacja Archiwum w okresie po likwidacji USB

We wrześniu 1939 r. świadomość wojny oraz możliwej – a po zajęciu Wilna przez Republikę Litewską coraz bardziej pewnej – likwidacji USB kazała władzom rektorskim przyspieszyć deponowanie akt w archiwum uczelni. Być może wynikało to ze świadomości, że tam mają większą szansę na ocalenie, a może związane było z jakimiś planami ewakuacji, jak w 1919 r. Już 6 IX 1939 r. rektor prof. S. Ehrenkreutz przygotował i rozesłał pismo do ostatnich instytucji uczelnianych, które zwlekały z dostarczeniem akt: klinik, polikliniki uniwersyteckiej, biblioteki uniwersyteckiej, apteki uniwersyteckiej, Komisji Opieki Zdrowotnej oraz domów i bursy akademickich. W piśmie czytamy:

Wszystkie zakłady 'Za' (prowadzące rachunkowość we własnym zakresie działania) złożą jak najprędzej za pokwitowaniem wszelkie dowody rachunkowe (rachunki, listy płac, kwitariusze przychodowe) wraz z księgą rachunkowo-kasową za okres akademicki 1937/38 i 1938/39 do Archiwum Uniwersyteckiego. Dowody te winny być należycie posegregowane oddzielnie za każdy okres gospodarczy – tak, aby w każdej chwili mogły być przedstawione bez jakichkolwiek trudności do kontroli. Dowody rachunkowe dotyczące bieżącego okresu gospodarczego 1939/40 jak również i księgi dłużników i wierzycieli, ostatnie o ile obejmują okresy ubiegłe i bieżące, pozostają nadal w zakładach. Gotówkę dyspozycyjną – bez względu na jej wysokość – należy przechowywać wyłącznie na rachunku czekowym w PKO, w braku zaś takiego rachunku, w kasie Kwestury⁵⁸.

Z zachowanej korespondencji i spisów akt wynika, że przekazywanie dokumentów odbywało się systematycznie i trwało przez wrzesień i październik. Wydaje się jednak, że dla pracowników katedr i klinik, zwłaszcza po 17 IX 1939 r., o wiele ważniejszym od polecenia Rektora była dydaktyka i starania o ocalenie możliwie największej liczby studentów przed aresztowaniami. W *Sprawozdaniu Archiwum USB* przygotowanym przez dr M. Dunajównę w grudniu 1939 r. – ostatnim dla władz uniwersytetu – czytamy, że 15 XII 1939 r. (tj. w dniu zamknięcia USB) w archiwum uniwersyteckim znajdowało się zaledwie 7247 pozycji inwentarzowych akt w 9255 tomach/woluminach. Od 1 września do 15 grudnia tego roku wypożyczono 388 tomów akt (161 do biur i 227 na miejscu)⁵⁹.

Archiwum USB, podobnie jak cała polska uczelnia wyższa w Wilnie, zostało zamknięte (zlikwidowane) decyzją władz litewskich 15 XII 1939 r. Formalne zatrudnienie wielu osób spoza zespołu uczonych, których zwolniono w trybie natychmiastowym, trwało do końca grudnia tego roku. Tymczasem utrzymywano działalność szpitali, klinik, administrację budynków, ochronę i ogrzewanie pomieszczeń, spisywano ruchomości. W począt-

⁵⁷ LCVA, Fond 175, ap. 1(I)A, nr 1160, Akta Archiwum USB, k. 67-67v, 132-133v. I tak np. w Fondzie 175 pod sygnaturą ap. 2(VI) – w Litewskim Centralnym Archiwum Państwowym w Wilnie – przechowywana jest dokumentacja wytworzona przez Wydział Prawa i Nauk Społecznych USB.

⁵⁸ Pismo Rektora USB do wszystkich zakładów w sprawie przekazywania akt, LCVA, Fond 175, ap. 1(I)A, nr 1160, k. 196 oraz odpowiedzi na nie, tamże, k. 190-195, 200-202.

⁵⁹ LCVA, Fond 175, ap. 1(I)A, nr 1160, Sprawozdanie Archiwum U.S.B., k. 2.

kach 1940 r. w miejsce polskiej *Almae Matris Vilnensis* utworzono litewski Uniwersytet Wileński, którego kadre stanowić mieli naukowcy przeniesieni z Kowna. Pozostawiono na swoich miejscach jedynie nielicznych polskich pracowników nauki oraz część administracji niższej, w tym bibliotekarzy. Polskie władze USB przekazały Litwinom wszystkie majątki ziemskie, nieruchomości oraz budynki wraz z wyposażeniem pracowni, zakładów, klinik i wszelkiego rodzaju wydzielonych jednostek, np. bibliotekę i muzea, także archiwum. Z braku kadr nie udało się Litwinom zapełnić wszystkich zakładów, katedr i wydziałów. Ze struktury polskiego uniwersytetu wyłączono Wydział Lekarski i Wydział Sztuk Pięknych, tworząc z nich osobne, ale znacznie mniejsze szkoły, w których niedawni studenci (także Polacy) mogli kontynuować naukę. Pracę znaleźli tam niektórzy profesorowie USB, np. artyści plastycy (m.in. Tymon Niesiołowski czy Aleksander Szturman). W szpitalach, jeszcze niedawno uniwersyteckich, nadal pracowali lekarze z USB. Wydziały Teologiczny i Rolniczy zlikwidowano.

Archiwum USB było jedną z nielicznych instytucji uniwersyteckich, których działalność nie ustała wraz z likwidacją polskiej uczelni i trwała w niezmienionej formie. Zostało jedynie wcielone do nowego uniwersytetu i dostało litewską i rosyjską nazwę: Archiv Vilniusskovo Gosudarstviennogo Universiteta⁶⁰. Zatrzymano na etacie M. Dunajównę, której zadaniem było scalenie i spisanie wszystkich przekazanych akt zlikwidowanej uczelni oraz bieżąca działalność kancelaryjna (wypożyczanie dokumentacji) i wystawianie zaświadczeń. Zatrzymanie archiwistki na stanowisku wynikało, jak się wydaje, z konieczności funkcjonowania miejsca, które zobowiązane było wystawiać – na podstawie akt w języku polskim – zaświadczenia o pracy dla obywateli Państwa Litewskiego, a z czasem także dla obywateli Rosji sowieckiej i Rzeszy Niemieckiej. Jakkolwiek Uniwersytet Wileński nie uznawał się za kontynuatora USB, jednak w sensie prawnym przejął zobowiązania dotyczące choćby budynków czy spraw personalnych.

M. Dunajówna musiała też przygotowywać sprawozdania ze swojej działalności. Pierwsze sprawozdanie po likwidacji USB nosi datę 17 V 1940 r. Zostało opracowane po polsku i rosyjsku dla władz litewskich i sowieckich uniwersytetu. Zawiera ono informację o 15 208 pozycjach inwentarzowych w 16 486 woluminach przechowywanych w archiwum (łącznie z 943 woluminami Akt Kuratorii Wileńskiej). Wynika z podanych liczb, że w ciągu pięciu miesięcy od zamknięcia USB zasób archiwum wzrósł dwukrotnie⁶¹. Czy oznacza to, że trafiły tam wówczas wszystkie akta USB? Nie wiemy. Wydaje się jednak, że ten ogromny przyrost liczbowy to teczki osobowe pracowników i zwłaszcza studentów USB, które przechowywano w kancelariach zakładów do ostatnich godzin istnienia uczelni.

Doktor M. Dunajówna pracowała jako archiwistka „Archiwum USB” do 22 V 1942 r.⁶² Scalenie ośmiu tysięcy nowych teczek akt, opisanie ich i osygnowanie wymagało wielkiego wysiłku. Najpewniej robiła to sama, na co wskazuje charakter pisma na teczkach oraz rękopiśmienne inwentarze, z których korzystali do niedawna użytkownicy Fondu 175 w Litewskim Centralnym Archiwum Państwowym w Wilnie. Widać wyraźnie, że M. Dunajówna spisała inwentarze od ap. 1 do ap. 11. Brak ap. 12, a inwentarze ap. 13-15 opracowała już inna osoba. Czy robiono to już po 1942 r.? Czy tym należy tłumaczyć

⁶⁰ LCVA, Fond 175, ap. 1(I)A, nr 1160, Akta Archiwum USB, k. 26-26v.

⁶¹ LCVA, Fond 175, ap. 1(I)A, nr 1160, Spis akt Archiwum USB, k. 1-1v. Na okładce teczki archiwistka oprócz tytułu zapisała, że tworzenie wykazu akt zaczęto w 1938, a zakończono 1V 1940 r.

⁶² AUMK, sygn. K-14/75, Teczka osobowa Marii Dunajówny, k. 19, 39, 43.

zaginięcie tych końcowych części zespołu, które zaplanowane były w *Wykazie akt Archiwum USB* (XIV. Towarzystwo Przyjaciół Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, XV. Składnica Uniwersytetu Stefana Batorego, XVI. Spółdzielnia Spożywców Pracowników Uniwersytetu Stefana Batorego, XVII. Żemłosławska Fundacja Naukowa). Wiemy, że akta te przekazano do archiwum USB w latach 1938/39, co poświadczają zachowane spisy zdawczo-odbiorcze⁶³.

Nie ulega wątpliwości, że M. Dunajówna nie miała czasu na nawet cząstkowe opracowania archiwaliów, a tym samym nie rozpoczęła brakowania ich „nieistotnych” fragmentów. Archiwum USB zostało zachowane w integralnej, kancelaryjnej całości. M. Dunajówna nadała im sygnatury, które obowiązują i współcześnie.

Można sobie wyobrazić, że na polecenie władz litewskich archiwistka przygotowywała różnego rodzaju spisy cząstkowe. Tak można wyjaśnić opracowany w języku litewskim wykaz stowarzyszeń i korporacji działających na USB, zawierający 123 pozycje (ap. 1(I)A, nr 1160, k. 126-129). Sam spis organizacji, zatytułowany po litewsku „Buv[es] Universiteto Stepono Batoro Universiteto Studentų – Organizacijų bylos” [Organizacje studenckie byłego Uniwersytetu Stefana Batorego], sporządzono po polsku. W trakcie przygotowywania wykazu M. Dunajówna nadała także sygnatury poszczególnym jego pozycjom (np. koła studenckie naukowe – I A-539). Spis w sierpniu 1940 r. zatwierdził szef kancelarii (podpis nieczytelny)⁶⁴.

Losy akt z Archiwum USB między majem 1942 r. a końcem wojny nie są pewne. Litewski Uniwersytet Wileński pod rządami niemieckimi funkcjonował jeszcze kilkanaście miesięcy i ostatecznie został zamknięty latem 1943 r. Nie wiemy, kto i kiedy ostatecznie zamknął archiwum uczelni i w jakich okolicznościach się to odbyło. Mało prawdopodobne, by polskie akta budziły jakiegokolwiek zainteresowanie władz niemieckich. Czy zatrudniono w tym okresie na etacie M. Dunajówny innego pracownika – Litwina? Niemca? Czy przygotowano przeniesienie akt do Archiwum Państwowego jeszcze w czasie wojny?

Wiemy, że tuż po wkroczeniu do Wilna wojska litewskiego 28 października 1939 r. zjawiała się w mieście administracja kowieńska. Niemal natychmiast przejęto z rąk sowieckich i gdzieś indziej polskich wszystkie instytucje administracji centralnej, w tym także archiwa. Dyrektorem Archiwum Państwowego został zawodowy litewski historyk ks. Juozas Stakauskas, który – jak wspominał R. Mienicki – był przyjaźnie nastawiony do Polaków⁶⁵. Zastępcą J. Stakauskasa był do 28 XII 1939 r. właśnie R. Mienicki, wcześniej dyrektor tego archiwum i profesor tytularny USB. Później władze były tylko litewskie i litewsko-sowieckie, a po wkroczeniu na Litwę wojsk niemieckich wszystkie instytucje znalazły się pod administracją okupacyjną.

Do maja 1942 r. akta USB znajdowały się najprawdopodobniej w pomieszczeniach przy ul. Uniwersyteckiej 7. Czy zostały tam po zamknięciu Uniwersytetu Wileńskiego? Czy zostały przekazane do litewskiego Archiwum Państwowego w okresie, gdy miasto

⁶³ LCVA, Fond 175, ap. 1(I)A, nr 1160, Spis akt Archiwum USB, k. 114-122, 152-154v. W spisach znajduje się także dział „Varia”, w którym zestawiono książki doręczeń listów i przesyłek poleconych z lat 1924/25-1935/36, tamże, k. 123.

⁶⁴ LCVA, Fond 175, ap. 1(I)A, nr 1160, Spis stowarzyszeń i korporacji USB, k. 124-131v. Warto zauważyć, że wiele z tych akt zaginęło w latach późniejszych. Czy spis sporządzony w roku 1940 oznaczał zainteresowanie tymi organizacjami ze strony sowieckiej?

⁶⁵ Zob. L. Żytkowicz, dz. cyt., s. 105. Zob. też: Biblioteka UMK w Toruniu, Sekcja Rękopisów, sygn. Rkp 962/II, R. Mienicki, Pamiętnik, cz. II, k. 29, 33. J. Stakauskas wcześniej był dyrektorem Archiwum Państwowego w Kownie. Zob. też: A. Kulecka, *Archiwum...*, s. 314-315.

znajdowało się pod okupacją niemiecką, czy może dopiero, gdy Wilno ponownie zajęły wojska sowieckie? Nie ma pewnych danych – żadne teczki nie noszą bowiem śladów sygnatur niemieckich ani sygnatur litewskich z lat wojny⁶⁶. Można zatem domniemywać, że po likwidacji Uniwersytetu Wileńskiego w 1943 r. Archiwum USB wraz z papierami litewskiej uczelni złożono w jakimś miejscu i tam doczekały one „wyzwolenia” w lipcu 1944 r. Być może miejscem tym była biblioteka, w której magazynach w latach wojny deponowano cenne księgozbiory i pamiątki uniwersyteckie.

W 1944 r., puste gmachy uczelni, w których urzędowali jeszcze nieliczni pracownicy administracji, zostały zamienione na przyfrontowy niemiecki szpital wojskowy. Pod głównym gmachem uniwersyteckim znajdował się wielki schron i niemieckie apteki. W części gmachu, który graniczył z dzwonnica, mieściła się centrala wojskowa przeciwlotnicza. Uniwersyteckie władze litewskie nie wydały żadnego zarządzenia w sprawie ochrony terenu uniwersyteckiego na wypadek oblężenia miasta. Na kilka dni przed otoczeniem Wilna przez wojska sowieckie ewakuowano szpital wojskowy i centralę telefoniczną. Rozpoczęto przygotowania do spalenia gmachów uniwersytetu. W okresie tym terenu uniwersytetu strzegli dawni fizyczni pracownicy USB, pod „zarządem” ks. Józefa Czerniawskiego i Kazimierza Nowickiego, wyznaczonego jeszcze w październiku 1933 r. na Komendanta Obrony Przeciwlotniczej gmachu. W latach wojny mieszkał on wraz z rodziną w budynku głównym dawnego USB⁶⁷. Ze wspomnień K. Nowickiego dowiadujemy się, że przed ewakuacją z Wilna Niemcy kilkakrotnie próbowali podpalić gmach główny uczelni i jej biblioteki (przy okazji palenia domów przy pobliskich ulicach: Wielkiej, Niemieckiej, Dominikańskiej i Świętojańskiej). Dochodziło też do pożarów samoistnych, powodowanych ostrzelaniem miasta przez wojska sowieckie⁶⁸.

W 1946 lub 1947 r., po powołaniu nowego sowieckiego uniwersytetu w Wilnie, archiwalia związane z USB spisano po rosyjsku wg planu i układu zaproponowanego przez M. Dunajównę. Czy przeglądano je, czy konfrontowano akta ze spisami polskimi, czy sprawdzano kompletność, czy czytano (czego dowodem mogą być szczątkowe pokwitowania litewskie z 1947 r.) – nie wiemy. Akta USB połączono z aktami Państwowego Uniwersytetu Wileńskiego z lat 1940-1946. Najpewniej wówczas też Archiwum USB z aktami litewskimi przeniesiono do Archiwum Państwowego⁶⁹.

Losy Archiwum USB po wojnie

Po wojnie nikt w Polsce ani na emigracji nie wiedział, co stało się z aktami USB. Panowało przekonanie, że przeniesieni do Torunia pracownicy USB, a znalazło się tam wielu pracowników administracji, zabrali ze sobą archiwum i bibliotekę. Do Rektorów UMK i do archiwum toruńskiej uczelni kierowane były listy i kwerendy z prośbą o potwierdzenie studiów uniwersyteckich czy pracy na USB. Władze UMK każdorazowo odsyłały je

⁶⁶ W materiałach dotyczących archiwum znajduje się spisany w języku litewskim 15 I 1947 r. spis dokumentów z lat 1940, 1943 przekazanych przez buchalterię/księgowość Państwowego Uniwersytetu Wileńskiego. W pkt. 5 zanotowano Komisję do przekazania akt księgowości Uniwersytetu Wileńskiego w 1940 r. (chodzi najpewniej o USB): LCVA, Fond 175, ap. 1(I)A, nr 1160, Akta Archiwum USB, k. 61.

⁶⁷ Zob. J. Czerniawski, *Kto ocalił Uniwersytet Wileński*, [w:] *Z dziejów Almae Matris Vilmensis. Księga pamiątkowa ku czci 400-lecia założenia i 75-lecia wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, red. nauk. L. Piechnik SJ, K. Puchowski, Kraków 1996, s. 298-299.

⁶⁸ Tamże, s. 304-307.

⁶⁹ Jedynym dowodem tych działań jest spis akt z roku 1946/47 – zob. LCVA, Fond 175, ap. 1(I)A, nr 1160, Akta Archiwum USB, k. 26-26v.

do Wilna. Brak akt starano się zastępować świadectwami pamięci dawnych pracowników USB. W Albumie Studentów UMK z lat 1946-1952 w miejscu, w którym zaznaczano źródło potwierdzające przedwojenne studia, ani razu nie zanotowano potwierdzeń w postaci odpisów akt z Wilna; często natomiast świadectwem była pamięć profesorów i pracowników administracji *Almae Matris Vilnensis*⁷⁰. Ten stan rzeczy, tj. brak pewności czy archiwum USB zachowało się, trwał do końca lat 80.

Wiemy dziś, że archiwum USB za czasów Litwy sowieckiej znajdowało się w Centralnym Państwowym Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Litewskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej (Centralnym Gosudarstvennym Archiwum M.V.D. LSSR), lecz było niedostępne, podobnie jak liczne inne ocalone akta polskie z lat międzywojennych. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych (MWD) powstało w 1946 r. z przekształcenia NKWD i istniało do 1991 r. Jest bezsporne, że władze byłej USB i władze PRL nie miały możliwości wywiezienia akt USB z Wilna ani w 1945 r., ani później, skoro opiekę nad nimi przejęło NKWD. Dla władz sowieckich materiały te stanowiły potwierdzenie własności terytorialnej i bezcenny materiał dotyczący inteligencji polskiej na Litwie. Pamiętać jednak należy, że nie było w tym nic wyjątkowego. W 1945 r. abp wileński Romuald Jałbrzykowski został zmuszony do opuszczenia Wilna i przeniósł się na skrawek diecezji wileńskiej znajdujący się w granicach Polski, tj. do Białegostoku. Wraz z nim przeniósł się Wydział Teologiczny USB, który na krótko rozpoczął funkcjonowanie i działalność akademicką. Jednak arcybiskup nie zabrał ze sobą archiwum diecezjalnego, czyli dokumentacji do dziejów kościoła w Wilnie i diecezji od XIV w. Zostały w Wilnie i najpewniej także znalazły się pod opieką NKWD, a obecnie przechowywane są m.in. w Litewskim Państwowym Archiwum Historycznym w Wilnie.

W 1959 r. Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych w Warszawie – w ramach starań o dostęp do akt polskich znajdujących się w zasobach archiwów poza Polską – rozpoczęła podpisywanie porozumień z analogicznymi agendami i urzędami archiwalnymi w Europie. Zawarto także umowę z ZSSR, dzięki czemu od początku lat 60. polscy archiwiści mogli wyjeżdżać do Związku Sowieckiego i mikrofilmować akta polskie oraz pozyskiwać mikrofilmy akt w ramach wymiany. Były to mikrofilmy lub kopie fotograficzne fragmentów zespołów akt, czasem pojedynczych dokumentów. Wszelako wartość tych informacji polegała na odnalezieniu śladów wielu ocalonych i przemieszczonych w latach wojny materiałów archiwalnych. W 1965 r. ukazał się pierwszy zeszyt serii Katalog Mikrofilmów i Fotokopii Poloniców z Archiwów Zagranicznych, wydawanej przez Naczelną Dyrekcję Archiwów Państwowych (w niewielkim nakładzie i „na prawach rękopisu”). Zawierał informacje o materiałach znajdujących się w bibliotekach Europy Zachodniej. Zeszyty serii były dostępne w archiwach oraz bibliotekach naukowych. W zeszycie trzecim z 1973 r. ukazała się notatka informująca, że Archiwum Akt Nowych (AAN) posiada mikrofilm dokumentów, które przechowuje „Centralnyj Gosudarstvennyj Archiv (CGA) LSSR” (s. 69). Tam w Fondzie 175 znajdują się materiały dotyczące pracy naukowej i dydaktycznej prof. Stanisława Pignonia, głównie jako profesora USB w Wilnie, w latach 1920-1930. W oficjalnej tytulaturze archiwum nie ma już informacji o Ministerstwie Spraw Wewnętrznych. Czy znaczy to, że materiały te zostały przeniesione, czy jedynie ukryto informację, nie wiemy.

Nie znamy okoliczności, w jakich mikrofilm z fotografiami tych akt trafił do AAN. Czy komuś, kto szukał śladów działalności prof. S. Pignonia, udostępniono te archiwalia?

⁷⁰ Zob. A. Supruniuk, M.A. Supruniuk, *Tajemnicze początki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika (Wilno i Lwów w Toruniu)*, Toruń 2017, s. 43-44.

Czy dla kogoś wykonano kopie, które następnie złożono w AAN? Trudno sobie wyobrazić, by mikrofilm taki wywieziono z Wilna nielegalnie. Jeśli ktokolwiek zwrócił uwagę na notatkę, miał dowód na istnienie Fondu 175. W zeszyście czwartym Katalogu Mikrofilmów i Fotokopii Poloniców (z 1976 r.) znaleźć można kolejny ślad istnienia archiwum USB. Dowiadujemy się z informacji zawartych w tym zeszyście, że do AAN trafił mikrofilm akt z tego samego wileńskiego archiwum znajdujących się również w Fondzie 175, zawierający „Materiały dotyczące otwarcia Uniwersytetu Wileńskiego, m.in. protokoły, pisma do Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, 1919-1928” (s. 92-93). Uważny czytelnik – którego w tym okresie niestety zabrakło⁷¹ – mógł dowiedzieć się z tych dwóch notatek, że w CGA w Wilnie w Fondzie 175 przechowywane są archiwalia USB. Trudno było jednak stwierdzić, na ile są one kompletne. Z informacji uzyskanych od polskich uczonych mieszkających w Wilnie wiemy, że dostęp do tych materiałów był utrudniony⁷².

Wraz z odzyskaniem niepodległości przez Litwę zasób litewskich archiwów został otwarty i można było uzyskać dostęp do akt Uniwersytetu Stefana Batorego. Jednak wiedza o zasobie Archiwum USB długo była niedostępna. Wystarczy zauważyć, że autorzy tekstów w tomie *Z dziejów Almae Matris Vilnensis. Księga pamiątkowa ku czci 400-lecia założenia i 75-lecia wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, wydanej w 1996 r. w Krakowie, nie wiedzieli o ocaleniu archiwum. Rozdział poświęcony absolwentom USB zawiera szczątkowe biogramy opracowane na podstawie pamięci⁷³.

Po odzyskaniu przez Litwę niepodległości i likwidacji Centralnego Państwowego Archiwum Litewskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej (Centralno Gosudarstvenno Archiwum LSSR) utworzono Litewskie Centralne Archiwum Państwowe w Wilnie (Lietuvos Centrinis Valstybe Archyvas, obecnie na Antokolu, przy ul. O. Milašiaus 21), gromadzące akta z lat 1918-1990⁷⁴, oraz Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne dla akt starszych. Praktycznie od początku lat 90. zaczęli pojawiać się w Wilnie archiwiści i historycy, którzy szukali dokumentów uniwersyteckich, tak z racji związków z USB, jak i z potrzeb badawczych. Nie wszystko udostępniano od razu. Opublikowano pierwsze prace naukowe i projekty badawcze, wśród nich teksty Piotra Łossowskiego, Leszka Zasztowta i Aleksandra Srebrakowskiego⁷⁵.

Stan obecny archiwum USB

Akta Uniwersytetu Stefana Batorego po przekazaniu do Archiwum USB w latach 1938-1940 nie zostały, jak zaznaczyliśmy wyżej, przez M. Dunajównę (poza wyjątkami) uporządkowane, tzn. nie zmieniono ich układu chronologicznego, nie usunięto metalowych elementów, nie paginowano, nie zszyto, nie zmieniono teczek, opakowań itd.

⁷¹ Nie udało się potwierdzić istnienia jakiegokolwiek pracy naukowej, która wykorzystywała te materiały.

⁷² Rozmowa autorów z Henryką Ilgiewicz z Instytutu Badań Kultury Litwy w Wilnie, w maju 2017 r.

⁷³ *Z dziejów Almae Matris Vilnensis...*, s. 317-422.

⁷⁴ Zob. *Informator o archiwach z kresów północno-wschodnich Drugiej Rzeczypospolitej w zasobie archiwów białoruskich i LCVA w Wilnie*, oprac. J.J. Milewski, Białystok 1996.

⁷⁵ Zob. P. Łossowski, *Likwidacja Uniwersytetu Stefana Batorego przez władze litewskie w grudniu 1939 r. Dokumenty i materiały*, Warszawa 1991; L. Zasztowt, *Materiały dotyczące tajnego nauczania w Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie w latach 1939-1946*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1993, R. 38, nr 4, s. 71-118; A. Srebrakowski, *Wileńscy «Włóczędzy»*. Wystawa historyczna poświęcona dziejom Akademickiego Klubu Włóczęgów Wileńskich, Wrocław 1997. Informacje o polskich zasobach rękopiśmiennych w archiwach i bibliotekach litewskich znajdują się też w tomie: *Przewodnik po zbiorach rękopisów w Wilnie*, oprac. M. Kocójowa, Kraków 1993.

W efekcie zachował się bezcenny materiał archiwalny, który nie powinien był przetrwać, gdyby akta opracowano, np. wtórniki i dublety dokumentów, fotografii, dokumenty o zdawkowej wartości, druki oraz wielka liczba akcydensów, koperty, czyste blankiety itp.

Także w okresie późniejszym porządkowaniu poddane zostały tylko nieliczne akta. Być może miało to miejsce w latach wojny, a z pewnością – w okresie sowieckiej Litwy. Świadczą o tym nowe, niepolskie teczki oraz wklejone na ostatniej stronie metryczki w języku rosyjskim i litewskim. Można przyjąć, że dotyczyło to, zgodnie z regułami, tylko tych materiałów, które budziły zainteresowanie i były wypożyczane. Czy chodziło o zainteresowanie badawcze, czy działania te wynikały raczej z potrzeb politycznych, nie sposób określić. Metryczki pojawiły się w teczkach dopiero z końcem lat 80., a nieliczne wpisy z tego okresu nie dają pełnego obrazu.

Z punktu widzenia metodologii archiwalnej mamy do czynienia z sytuacją bardzo wyjątkową. Oto wielki zespół archiwalny, znajdujący się w centralnej instytucji archiwalnej państwa, zachował pierwotny układ całości akt. Układ niemal kancelaryjny, jak gdyby akta przed chwilą zostały wyjęte z szaf aktowych poszczególnych zakładów USB. Wiemy jednak, że jest to układ według propozycji dr M. Dunajówny. Stwierdziła to już Ewelina Tylińska, pisząca na początku XXI w. sprawozdanie z oglądu dokumentacji aktowej USB. Zupełnie mylnie zauważyła jednak: „Teczki personalne grona profesorskiego są rozrzucone po całym zespole akt – częściowo tworzą osobny dział, częściowo zaś zgrupowane są przy aktach poszczególnych Wydziałów USB”⁷⁶. Tymczasem mamy do czynienia z układem bardzo logicznym, który występuje i obecnie. Teczki dublują się. Na wydziałach zawierały dokumenty bieżącej pracy uczonego, np. wnioski urlopowe lub wnioski o dotacje, oraz dokumentację awansową (najczęściej w odpisach); w aktach centralnych kancelarii ogólnej znajdowała sięteczka mieszcząca najczęściej całą dokumentację kariery naukowej oraz oryginały pism władz rektorskich i ministerialnych dotyczących uczonego. Nie ma mowy o chaosie.

Każda oryginalna teczka posiada trzy znaki przynależności archiwalnej. W górnym lewym rogu jest to naklejka z nadrukiem „Archiwum U.S.B.” oraz dopisaną nazwą jednostki i numerem pozycji w inwentarzu – wszystko ręką M. Dunajówny; w prawym dolnym rogu znajduje się stempel czerwony, w języku rosyjskim, z nadanym numerem/fondem 175 dla całego zespołu akt USB oraz powtórzonym numerem pozycji w inwentarzu; wreszcie w lewym dolnym rogu teczki umieszczony jest czarny stempel w języku litewskim, z nazwą Litewskiego Centralnego Archiwum Państwowego w Wilnie i powtórzonymi danymi cyfrowymi ze stempla rosyjskiego. Numery fondów nadane w okresie Litwy sowieckiej zostały zachowane do dziś. Napis na teczce w języku polskim w centralnym miejscu informuje o zawartości. Czasem jest szczegółowy, czasem bardzo zdawkowy. Tak wyglądały do niedawna wszystkie teczki z aktami USB.

Do 2014 lub 2015 r. dostępny był w czytelni archiwum inwentarz papierowy Archiwum USB⁷⁷. Składał się z kserokopii spisów sporządzonych przez M. Dunajównę, karty tytułowej polskiej z nadrukiem: „ARCHIWUM U.S.B.” i dodatkowym nadrukiem: „SPIS AKT”, pod którym ręcznie wpisany był tytuł fondu, np. „Kancelarii Głównej Sekretariatu U.S.B.”. W okresie sowieckim dodano doń kartę tytułową rosyjską z napisem odręcznym grażdanką: „Centralnyj Gosudarstvennyj Archiv M[inisterstva] V[nutriennych] D[iel]

⁷⁶ Zob. E. Tylińska, *Sprawozdanie z badań przeprowadzonych w Litewskim Państwowym Archiwum Akt Nowych w Wilnie*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 2004, t. 43, s. 241.

⁷⁷ Informacje uzyskane od osób korzystających z zasobu.

Litovskoj SSR v Vilnius. Vilenskij universitet imieni Stafana Batoria g. Vilno. Fond No r. 175. Opis No 1 (I). Kancelarija za 1918-1940 g.”. Trzecią kartą tytułową była karta litewska, wydrukowana już na drukarce laserowej: „LIETUVOS CENTRINIS VALSTYBĖS ARCHYVAS, FONDAS NR. 175. STEPONO BATORO UNIVERSITETAS VILNIUJE (UNIWERSYTET STEFANA BATOREGO W WILNIE). VEIKLOS BYLŲ APYRAŠAS NR. 1 (I) A. Chronologinės ribos 1918-1940 M.”.

Zainteresowanie badawcze, głównie uczonych z Polski, sprawiło, że władze archiwalne Litwy zajęły się porządkowaniem i opracowaniem zespołu archiwalnego. Spowodowało też, że badacze uzyskali zgodę na samodzielne wykonywanie reprodukcji akt.

Opracowywanie rozpoczęte ok. 2014 r. zaburzyło pierwotny układ akt, do którego przyzwyczaili się badacze i który odpowiadał papierowym inwentarzem w języku polskim. Zastąpiły je litewskie inwentarze w podręcznych komputerach w czytelni. Niektóre grupy akt przeniesiono z jednego działu do innego. I tak z działu 1 (ap. 1(I) A), obejmującego akta ogólne USB (pracownicy, studenci, stypendia, gospodarstwa pomocnicze, wybory władz), teczki z materiałami dotyczącymi organizacji studenckich (koła, korporacje, stowarzyszenia) zostały przeniesione do działu 15 (ap. 15), obejmującego akta organizacji i korporacji studenckich.

Rozpoczęto łączenie akt personalnych z działu ap. 1(I) Bb (akta personalne profesorów-docentów-asystentów-urzędników) z działem ap. 14 (akta osobowe pracowników). Część akt „zagubiła się”, np. akta powszechnych wykładów uniwersyteckich, które w latach 2003-2004 widziała E. Tylińska, traktowane są obecnie, jako zagubione⁷⁸. Zagięła także dokumentacja majątku Zakret, Towarzystwa Przyjaciół USB oraz niektóre akta stowarzyszeń akademickich.

Zawartość zespołu akt Uniwersytetu Stefana Batorego F. 175:

- ap. 1 – Akta ogólne USB (pracownicy, studenci, stypendia, gospodarstwa pomocnicze, wybory władz),
- ap. 2 – Akta Wydziału Prawa (akta pracowników, studentów, kancelarii),
- ap. 3 – Akta Wydziału Lekarskiego (jw.),
- ap. 4 – Akta Wydziału Lekarskiego (wraz z oddziałem farmaceutycznym),
- ap. 5 – Akta Wydziału Humanistycznego (akta pracowników, studentów, kancelarii),
- ap. 6 – Akta Wydziału Przyrodniczo-Matematycznego (jw.),
- ap. 7 – Akta Studium Rolniczego (jw.),
- ap. 8 – Akta Wydziału Teologicznego (jw.),
- ap. 9 – Akta Wydziału Sztuk Pięknych (akta ogólne kancelarii),
- ap. 10 – Akta dotyczące spraw finansowych, gospodarczych i zakwaterowania,
- ap. 11 – Akta komisji egzaminacyjnych,
- ap. 12 – Akta powszechnych wykładów uniwersyteckich – zaginione,
- ap. 13 – Akta działalności Wydziałów Lekarskiego, Sztuk Pięknych, Prawa i Nauk Społecznych, Teologicznego, Humanistycznego, Matematyczno-Przyrodniczego, Studium Rolniczego/Wydziału Rolniczego, Kancelarii Uniwersytetu, akta osobowe funkcjonariuszy, sprawy opłat itp.,

⁷⁸ Zob. E. Tylińska, *Sprawozdanie z badań...*, s. 241-242; też, *Akta Archiwum Uniwersytetu Stefana Batorego w zbiorach Litewskiego Centralnego Archiwum Państwowego w Wilnie*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2003, R. 48, nr 3-4, s. 256-257.

- ap. 14 – Akta osobowe pracowników,
ap. 15 – Organizacje i korporacje studenckie⁷⁹.

Prace porządkowe prowadzi się na bieżąco⁸⁰. Jeszcze pięć lat temu czytelnik otrzymywał teczki zapakowane w szary przedwojenny papier pakowy, przewiązane sznurkiem, zakurzone, niepaginowane i posiadające wielką liczbę spinaczy, zszywek, szpilek i tym podobnych elementów metalowych, które sami usuwaliśmy⁸¹. Dziś przy udostępnianiu materiałów czytelnikom akta niezszyte przenosi się do nowych teczek, usuwa się ponadto metalowe elementy i paginuje, bez porządkowania archiwalnego. Niestety – bez zastanowienia, co oznacza, że akta wymieszane przez kogoś w przeszłości uzyskują paginację bez uporządkowania.

W 2012 r. zespół uczonych pod kierunkiem wyżej podpisanych rozpoczął realizację grantu badawczego „*Hinc itur ad astra*. Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie 1919-1939: monografia”. Dla potrzeb grantu wykonano fotografie kilkudziesięciu tysięcy dokumentów, wykorzystanych później w przygotowaniu rozdziałów monografii. Należy domniemywać, że zespół akt Fondu 175 zostanie w ciągu najbliższych lat opracowany, najpewniej wyłącznie w języku litewskim. Czy ograniczy to zainteresowanie badawcze? Najpewniej nie, lecz utrudni w dużym stopniu poszukiwania.

Streszczenie

Archiwum Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie jest jednym z licznych polskich zespołów archiwalnych dotyczących okresu dwudziestolecia międzywojennego, które znajdują się w Litewskim Centralnym Archiwum Państwowym w Wilnie. I jednym z nielicznych, który zachował się niemal w całości. Przez wiele lat kolekcję uważano za zaginioną. Po 1990 r. zaczęto ją wykorzystywać do badań nad historią nauki w Wilnie. Najgłębiej zbiór jest eksploatowany przez polsko-litewski zespół badaczy przygotowujących monografię USB na 2019 r. Brak zainteresowania państwa polskiego losami archiwum spowodował, że pomimo przygotowanych projektów badawczych pozostaje ono nieuporządkowane i nieopracowane, a w dużej części wymaga natychmiastowej interwencji konserwatorskiej. Istnieje obawa, że w niedalekiej przyszłości zasób ten – po opracowaniu w języku litewskim – będzie trudno dostępny dla wielu badaczy z Polski.

Słowa kluczowe: Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie – archiwum USB – Maria Dunajówna – Litewskie Centralne Archiwum Państwowe.

⁷⁹ W strukturze zaproponowanej przez M. Dunajównę znajdowały się jeszcze zespoły akt z numerami: XV (Składnica Uniwersytetu Stefana Batorego), XVI (Akta Spółdzielni Spożywców Pracowników USB) oraz XVII (Spis ksiąg i dowodów Żemiosławskiej Fundacji Naukowej). Materiałów tych brak w zachowanych obecnie inwentarzach – LCVA, Fond 175, ap. 1(I)A, nr 1160, Spis akt Archiwum USB, k. 114-122, 152-154v.

⁸⁰ Informacja o zasobie Archiwum Uniwersytetu Stefana Batorego znajduje się na stronie *Lietuvos Centrinis Valstybės Archivas*, [online] http://www.archyvai.lt/lt/fondai/aukstasis_mokslas/lcva_f175_pazyma.html [dostęp 2.08.2017].

⁸¹ Zob. B. Urbanek, *Archiwalia Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie*, „Medycyna Nowożytna: Studia nad Historią Medycyny” 2012, t. 18, z. 1-2, s. 237-245.

Summary

Documents from the period 1919-1939/1942 from the archive of the Stephanus Bathoreus University in Vilnius in the Lithuanian Central State Archives: contents, history and future prospects

Along with liquidation of the Stephanus Bathoreus University (SBU) in Vilnius executed by Lithuanian authorities in December 1939 there was also closed entire files' documentation connected with two decades of the University activity. The files were listed, wrapped up, tied up with strings and deposited in the University's cellar. And that is how they were stored throughout entire time of the World War II. Has the Polish government tried to regain them – we do not know. After the war entire documentation was transported to the archive of Lithuanian Soviet Socialist Republic. Part of the personal files were separated and withdrawn from the set. Their fate is not clear. The documentation of the archive was not ordered and access to it was limited. It was used only by Soviet researchers. Some certified copies were also prepared e.g. for the former SBU employees and sparse inquiries of Polish archivists were answered. Not sooner than after Lithuania regained its independence in the beginning of the 90ties the SBU archive was „discovered” for the sake of the research. Researchers from Poland have drawn attention to its research value and started to use it in their research on history of Polish science in the 20th century. This research interest caused that Lithuanian archival authorities started efforts directed on ordering and describing an entire archival set, also allowing for materials' copying and publishing. The description is done in Lithuanian language, simultaneously there is prepared research monograph on SBU.

Key words: the Stephanus Bathoreus University (SBU) in Vilnius – the Archive of the Stephanus Bathoreus University in Vilnius – Maria Dunaj – the Lithuanian Central State Archives.